

Viták az Ideiglenes Nemzeti Kormányban

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány történelmi helyének és szerepének kijelölését a magyar történész társadalom az elvégzett feladatok között tartja számon. Magam nem kívánom ezt megkérdőjelezni, mégis úgy gondolom igaz az állítás is, hogy valamennyi kérdést korán sem zárhatunk le addig, amíg nem készül el az Ideiglenes Kormány tevékenységét átfogóan elemző és értékelő tudományos munka. E munkához kívánom ezúttal néhány adalékkal hozzájárulni.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány jellegének meghatározása összetett feladat. Nemcsak a történész, de a kortársak számára is az volt. Nem véletlen, hogy megalkotói két jelző használatát is szükségesnek láttak elnevezésében. Feltehető a kérdés, hogy ez a két jelző üres dísz-e vagy valóban kifejez valamit a kormány karakteréből? Nézzük először az "ideiglenes" kifejezést.

Az ideiglenesség egyszerre jelentett közjogi és politikai státuszt anélkül azonban, hogy ennek pontos meghatározására a kabinet megalakulásakor, vagy azt követően sor került volna. Egyes esetekben a kormány ülésén, vitában tisztázódott - vagy éppen maradt tisztázatlan - hogy egy-egy kérdésben van-e, lehet-e felhatalmazása a kormánynak a döntésre, vagy ellenkezőleg, az meghaladja a kompetenciáját és más közhatalmi testület hatáskörébe tartozik. A legfontosabb diszkusszióra ebből a szempontból az 1945. január 12-ei minisztertanácsi ülésen került sor, ahol Valentiny Ágoston igazságügyminiszter a népbíróági rendelet megalkotásával kapcsolatban tette fel a kérdést: törvényi erejű rendelkezésre felhatalmazva érzi-e magát a kormány, avagy nem? A válasz egyhangú volt; az Ideiglenes nemzetgyűlés mindazon kérdésekben az Ideiglenes nemzeti kormány kezébe helyezte a döntés jogát, ami a kormánynyilatkozatban szerepelt, még abban az esetben is, ha az alkotmányozási kérdéseket érintene.¹ Mindez nem jelentette, hogy a kormány magához vonta az államfő, a parlament jogait, hogy törvények megalkotására adott volna engedélyt magának. Részt vett az államfői jogok gyakorlásának rendezésében az államforma kérdésének érintetlenül hagyása és az így kialakult intézményi, hatásköri keretek ideiglenességének nyomatékos

¹ MOL, XIX-A-83-a 1.d.

hangsúlyozása mellett. a kormánynyilatkozat és a fegyverszüneti egyezmény végrehajtása érdekében a lehető legszélesebb körben adott ki rendeleteket anélkül azonban, hogy lemondott volna azok utólagos parlamenti jóváhagyásáról.

Végső soron a kormány ideiglenessége a törvényhozás, tehát az egész új politikai rendszer ideiglenességébe ágyazva értelmeződött és értelmezhető ma is, amelyben részleges legitimációval rendelkező politikai szervezetek azt a feladatot vállalják magukra, hogy megteremtik a népszuverenitás elvén alapuló parlamenti demokrácia alapfeltételeit. Létüket ez igazolja és e feladatuk megvalósításával egyúttal létük is feleslegessé válik. A Miklós-kormány a hitleristákkal való szakítással, az antifasiszta koalíció oldalára állással, a politikai intézményrendszer igen sok szempontból demokratikus alapon való újjászervezésével, a Szálasi-féle diktatúra politikai és jogi kereteinek megsemmisítésével, a demokratikus szellemiség terjesztésével, a Horthy-rendszer számos tekintélyuralmi vonásának felszámolásával, közvetetten a földreformmal, a szociális intézkedéseivel, az újjáépítés megindításával, végül a választójogi törvény kidolgozásával és nemzetgyűlés elé terjesztésével ezt a hivatását betöltötte. Nem mehetünk el azonban szó nélkül amellett, hogy a kormány tevékenysége - nem utolsósorban külső előírások és kényszereknek engedve - kialakuló politikai és intézményi viszonyok között nem volt mentes antidemokratikus törekvések támogatásától. Ez a cenzúráról a jobboldali pártokkal és társadalmi szervezetekkel szembeni korlátozásokon át a politikai rendőrség egy párt kezébe kerüléséig terjedt és a német nemzetiségű állampolgárok szavazati jogának megvonásával még a választójogi törvényben és érzékelhetővé vált.

Összességében 1944 decembere és 1945 novembere között a megelőző időszakhoz viszonyítva egy olyan politikai "ideiglenesség", átmenet volt jellemző Magyarországon, amelynek iránya az antidemokratikus álparlamentarizmus felől a parlamenti demokrácia kialakulása felé mutatott. Ebből a szempontból az ideiglenes szó jellegadó vonást fejez ki ne csak a politikai rendszer egészét, de a kormány helyzetét illetően is.

Még inkább így van ez, a "nemzeti" jelzővel. Mindenekelőtt abból indulnék ki, hogy a kormány legitimitását nem a Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronttól,

hanem az Ideiglenes Nemzetgyűléstől kapta, amit Dálnoki Miklós Béla a kormány nyilatkozatában nyomatékosan kiemelt. Bár az Ideiglenes Nemzetgyűlés szózata a Front akcióprogramjára épült, a kormánynyilatkozat ettől eltérő hangsúlyokkal, a nemzeti szuverenitás kérdéseit helyezte előtérbe. A legsürgősebb és legfontosabb feladatnak a fegyverszünet megkötését és a németekkel való aktív katonai szembefordulást tekintette.² Ebből a szempontból minősült az új magyar nemzeti haderő megteremtése a függetlenség és állami szuverenitás egyik legfőbb biztosítékának. A kormánynyilatkozat szerint a "magyar szabadságharc győzelmének, függetlenségünk és államiségünk helyreállításának elengedhetetlen **feltétele** Magyarország demokratikus átalakítása".³ A kormányprogram tehát összekapcsolta a demokratikus és nemzeti feladatokat, de prioritást az utóbbinak adott. Egyszerre volt - mai szóval élve - rendszerváltó és a háborús katasztrófa következtében kollektív sorskérdések azonnali megoldásának követelményével szembekerülő nemzeti kormány.

A demokratikus átalakítás mércéjét illetően két mozzanatra hívnám fel a figyelmet. Szó sem volt nemcsak a kormányzói intézmény, de Horthy Miklós kormányzói legitimitásának megkérdőjelezéséről, épp ellenkezőleg az ország azért maradt "vezetés és kormány nélkül"- mondja a kormánynyilatkozat szövege - mert a hatalmat illegitim tényezők, az "országvesztő hungarista labancok" bitorolják, míg Horthy Miklós német fogságban van. Egy hónap múlva, az 1945. január 25-ei minisztertanácsi ülésen a népbírószági rendelet vitáján újra felmerült Horthy ügye. Felelősségre vonható-e a kormányzó - vetődött fel a kérdés? Miklós Béla nagyvonalú gesztussal jelentette ki: ő lesz az első koronatanú aki bizonyítja, hogy a kormányzó a háború meggátlására törekedett. Ami azonban ennél lényegesebb, az a minisztertanács határozattá emelkedett jogértelmezése, amely szerint a kormányzó felelősségrevonásának alkotmányjogi akadálya van, ami egyet jelentett az intézmény és az azt betöltő személy legitimitása bizonyos mértékű elismerésével.

² Az Ideiglenes Nemzeti Kormány ebből a szempontból joggal minősíthető a Szálasi-kabinettel szembeni ellenkormányként, amely annak politikai és katonai megsemmisítésére törekedett.

³ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása. 1944. december 21-22. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 77.o. (Kiemelés tőlem.)

A kormánynyilatkozat másik mozzanata a haladéktalanul megvalósítandó **földosztásra** vonatkozott, amelynek céljaira azonban "elsősorban a hazaárulók, a Volksbund-tagok, a német hadseregben szolgáltak birtokait" veszi majd igénybe a kormány és mindenekelőtt azokat juttatja földhöz, akik részt vesznek a németek és a nyilasok elleni harcban. A nagybirtok kisajátításáról tehát nincs szó. Mindehhez a nyilatkozat még hozzátette: a kormány "az ország gazdasági és társadalmi berendezkedésének alapjául a magántulajdont tekinti és **biztosítja sértetlenségét.**"⁴

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-ei vitája világossá tette azt is, hogy a kormányban a két világháború közötti időszakban meghatározó szerepet betöltő középosztály sorsát illetően egyfelől helyet kaptak azok, akik elégségesnek tartották a középosztály német befolyástól való mentesítését, azok akik a középosztály népi gyökerű átépítését vallották és végül azok, akik egyszer és mindenkorra meg akarták szüntetni e társadalmi réteg uralkodó helyzetét és helyette egy populista demokrácia megteremtését tűzték zászlajukra.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormányban egyfelől a németellenes, ugyanakkor a demokratikus reformokat elfogadó konzervatív politikusok, másfelől a polgári demokrácia különböző képviselői, harmadrészt egy plebejus népállam megteremtésére törekvő radikális baloldali személyek foglaltak helyet. Nagykoalícióról volt tehát szó, eltérő indíttatású és politikai felfogású személyek részvételével. Ez kezdettől fogva vitákat, feszültséget teremtett a kormányon és a kormányzaton belül, amit a nagyhatalmi érdekek mellett a kormány előtt tornyosuló rendkívüli, már-már emberfeletti feladatok megoldására való összpontosítás, egyfajta együttműködési kényszer tompított.

Ami a kormány összetételét és a tárcák megoszlását illeti, a baloldali tényezők helyzete egyáltalán nem volt kedvezőnek tekinthető. Erdei Ferencet is ide számítva a négy kommunista miniszter közül kettő, Molnár Erik és Gábor József nemcsak képességeiket illetően bizonyult alkalmatlannak politikai feladata ellátására, de a helyzetből adódóan a két legsúlytalanabb tárca birtokosai lettek. Bár a földművelésügyi és a belügyi poszt közel sem volt jelentéktelen, a népi plebejus

⁴ Uo. 78.o. (Kiemelés tőlem.)

kommunista beállítottságú és ugyanakkor az MKP vezetésének közvetlen kontrollja alatt nem álló Erdei messze nem tudott olyan politikai támogatást biztosítani Nagy Imre számára, hogy az a kormány belülről való irányítását lehetővé tette volna. Ezzel szemben a konzervatív politikusnak jutott a rendkívül fontos közellátásügyi tárca, nem beszélve a miniszterelnöki és a honvédelmi miniszteri posztokról. A ő helyzetüket viszont megnehezítette politikai elszigeteltségük, nevezetesen, hogy 1945 első felében Miklós Béla és részben Vörös János igyekezete ellenére nem jöhetett létre olyan pártszerveződés, amely számukra társadalmi háttérrel és a hozzájuk közelállók számára közvéleményformáló nyilvánosságot teremtett volna. Éppen ezért volt lényeges, hogy a Függetlenségi Front pártjai közül a Kisgazdapárt, és részben a Szociáldemokrata Párt polgári beállítottságú politikusokat küldött a kormányba, akik közül Valentiny Ágoston és mindenekelőtt a kormányzati munka szempontjából a legjelentősebb irányítói gyakorlattal rendelkező Vásáry István az adott körülmények között meghatározó szerepet játszott a testületben.

A kormány belső erőviszonyait, a kommunisták súlytalanságát természetesen Moszkvában is látták, amire Gerő Ernőnek az MKP Központi Vezetősége előtt 1945. január 23-án tett egyik megjegyzése a bizonyíték, amely szerint Sztálin azért döntött az ideiglenes parlament létrehozása mellett, hogy hatalmi egyensúlyt teremtsen a kormánnyal szemben. Ez az elképzelés persze csődöt mondott, az Ideiglenes Nemzetgyűlés helyett azonban voltak más, sokkal hatékonyabb politikai eszközök, amellyel a kormány jobboldali túlsúlyának konzekvenciáit kordában lehetett tartani. Részben a pártközi értekezlet intézményére, részben a Szövetséges Ellenőrző Bizottság közvetlen beavatkozásaira kell utalnom. Mindez mégsem volt elégséges ahhoz, hogy a Magyar Kommunista Párt ne érezze szükségét különösen 1945 májusától annak, hogy gyökeres fordulatot hajtson végre a kormány összetételében. Ennek taktikai lépcsőit Gerő Ernő 1945. augusztus 8-án így adta elő Dimitrovnak: "Miért volt szükséges, mi tette szükségessé a kormány átalakítását?

Mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy amikor tavaly decemberben a kormányt szerveztük az országnak még csak körülbelül a fele szabadult fel, és a

különböző demokratikus pártoknak éppen a legfontosabb vezetői Budapesten tartózkodtak, amely akkor még el volt vágva az ország többi részétől. A kormányban ezért meglehetősen másodrangú figurák kerültek, illetve olyan személyek, akik saját pártjukban korántsem a demokratikus szárnyat képviselték. De természetesen nem ez volt a legfontosabb oka annak, hogy a kormány átalakítása szükségessé vált. Hanem az, hogy ebben a kormányban nem volt biztosítva a demokratikus erők többsége.

A kormány átalakítását tervszerűen hajtottuk végre. A kezdeményező a kommunista párt volt: első lépésként a sajtóban megbírálta - teljesen szakmai szempontból - az egyik kommunista minisztert, a közlekedés- és kereskedelemügyi minisztert, mire másnap, a pártvezetőség határozata alapján, ez az elvtárs lemondott. Így mutattak példát a kommunisták.

Erre a tényre támaszkodva követeltük a szociáldemokratáktól, hogy váltsák le a szociáldemokraták jobbszárnyához tartozó iparügyi minisztert, Takácsot, aki egyébként kis kaliberű ember, és helyettesítsék a balszárny egyik vezetőjével, aki ráadásul inkább képes is arra, hogy kezébe vegye az ipar újjáépítését."⁵ Gerő ezt követően arról beszél, hogy a kormányátalakítás folytatására a "reakció" ellenoffenzívája készítette a kommunista pártot, amelynek az volt a célja, hogy jobboldali szellemű kormányátalakítás menjen végbe. Miről volt szó konkrétan?

A kormány volt az egyik legfontosabb színtere a fegyveres erőkkel kapcsolatos vitáknak. A jobboldal ugyan vereséget szenvedett a hadsereg belső karhatalmi funkcióval való felruházására, illetve az internáltak katonai munkáshadosztálya szervezésére vonatkozó javaslatával, mégis a minisztertanács ülésén tudta kifejezni nem kis részben a kisgazdapárti és szociáldemokrata tagok segítségével a legnagyobb nyomást a rendőrség és különösen a politikai rendőrség egypártivá válásával szemben. Március 10-én az államrendőrségi rendelet-tervezet első vitája során Erdei ellen olyan összehangolt támadás indult, hogy képtelen volt javaslatát megvédeni. Március 29-én Nagy Imre és Gábor József tiltakozása ellenére belügyminisztériumi államtitkárrá nevezték ki Kiss Rolandot. Április 23-án Vásáry István javaslatára a minisztertanács kötelezte a belügyminisztert, hogy adjon

számot a politikai rendőrség pártösszetételéről. Ez a jelentés azonban tudomásom szerint nem készült el. A legélesebb vita a Minisztertanács 1945. május 18-ai ülésén robbant ki. A gyömrői eset és más kilengések után Gerő Ernő sem menthette a helyzetet. Erdeinek el kellett ismernie hogy a politikai rendőrség központi irányítása nem az ő kezében van, ígéretet kellett tenni, hogy tisztogatást végez a testületen belül és hogy vezetését rendbe teszi. Június 8-án már-már Gerő Ernő és Nagy Imre kel ki az ellen, hogy az Igazságügyminisztérium is szerepet kaphat politikai bűncselekmények kivizsgálásába. Az utolsó csepp a pohárban a Valentiny Ágoston irányítása alá tartozó igazságügyi elit nyomozó szervezet létrehozása volt, amelynek az államügyész is megbízást adhatott és amelynek hatásköre az egész országra kiterjedt. Nem kétséges, hogy a kormány átalakításában szerepet játszott a június 27-ei minisztertanácsi ülés eredménye, ahol Gerő Ernő, Molnár Erik, Erdei Ferenc és Bán Antal együttes fellépéssel sem tudta elérni, hogy a kormány a nyomozószervet feloszlassa, sőt a gyömrői ügy kivizsgálására Valentiny Ágoston, Nagy Ferenc és Gyöngyösi János összetételben külön bizottságot küldött ki. Ezzel betelt a pohár. A bizottság összetétele azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy az MKP manipulációi nyilvánosságra kerülnek és ez a rendőrség feletti ellenőrzés elvesztésével, végső soron a párt hatalmi pozícióinak és befolyása súlyos visszaesésével jár. A kormány átalakítását nem lehetett tovább halasztani. A fordulat tehát nem Gerő Ernő május 11-ei bekerülésére tehető, hiszen vele együtt Nagy Ferenc, egy nagy formátumú kiscgazda politikus is a testület tagja lett. Még csak nem is az agrárpolitikusként az ipari tárca vezetésével megbirkózni alig képes Takács Ferenc leváltása és Bán Antal kinevezése volt a döntő, hanem Vásáry István, Faragho Gábor és Valentiny Ágoston eltávolítása 1945. július közepén. Az augusztustól hivatalban lévő kabinet már valóban a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front négypárti koalíciója volt, amelyben Teleki Géza és Miklós Béla nem játszott említésre méltó szerepet.

Joggal felvethető a kérdés, vajon tükröződött-e az Ideiglenes Nemzeti Kormány tevékenységében, döntéseiben a kabinet széles, nemzeti koalíciós karaktere. Megkockáztatom az állítást, hogy igen. Ha a kormány alapfeladatát akarom

⁵ Moszkvának jelentjük...Titkos dokumentumok 1944-1948 (Szerkesztette: Izsák Lajos, Kun Miklós) Századvég

meghatározni, akkor azt leegyszerűsítve úgy foglalnám össze: amíg a szovjetek és szövetségeseik felszabadították az országot a hitlerista-nyilas hatalom alól, addig az Ideiglenes Nemzeti Kormány fel kellett szabadítania az országot a szovjet megszállás alól. Magyar államot, magyar közigazgatást, magyar kézben lévő gazdaságot, végül a trianoni határokon kívül élő magyaroknak és a magyar állampolgároknak vagyon- és létbiztonságot kellett teremteni. A kormány felszabadító hadművelete önmaga talpra állításával kezdődött. Ki kellett törnie a teljes - a szó szoros értelmében vett fizikai - elszigeteltségből, helységhez apparátushoz, magyar őrséghez, mozgási, tájékozódási lehetőséghez kellett jutnia. Ugyanakkor már az első kormányülést követően megindul a harc a **magyar gazdaság megmentéséért** is. 1944. december 23-ától a kormány a lakosság ellátása érdekében folyamatosan napirenden tartotta a szovjet katonai tényezők előtt az élelmiszer és más készletek felszabadítását. Az első napokban érkezett segélykiáltások már december 28-án azt az elhatározást érlelik meg a minisztertanács tagjaiban, hogy ha az előrenyomuló hadsereget nem is lehet megállítani a rekvirálásban, a fosztogatásban, az emberek elhurcolásában, legalább szabályozni kell azt a Vörös Hadsereg érdekében is. Faragho Gábor 1945. január 4-ei feljegyzéséből idézek: "A jelenleg folytatott rendszer teljes katasztrófával fenyeget. Az ország élelmiszerkészlete és állatállománya teljesen kipusztul. Amellett olyan egyéni pazarlás folyik, amelyből magának a hadseregnek sincs semmi haszna....A mai helyzet tarthatatlanságára csak egy-két adatot hozok fel:

1. Szabolcs vármegye főispánja jelenti, hogy a Vörös Hadsereg által lefoglalt több száz vagonnyi gabonát nem kezelik, nem forgatják, úgy, hogy annak egy része valószínűleg el fog romlani. Felajánlotta a munkaerőt, de a parancsnok ezt sem engedte meg.

Ugyancsak Szabolcs vm. területén, a román katonaság a lovak alá dohánnyal almoz.

2. Kovács Béla belügyi államtitkár jelenti, hogy Pakstól az egyik katonai parancsnokság a következő mennyiség beszolgáltatását követelte:

Búza, rozs

400 tonna

Kukorica, zab, árpa	4000 tonna
Ökör, tehén, növendék	4000 db
Birka	2000 db
Tabak	100 tonna
Burgonya	200 tonna
Bab	200 tonna
Sertés	500 db
Széna, szalma	700 tonna
Paprika	1 tonna

Paks mindössze kb. 10.000 lélekszámú község.

3. Miskolc város polgármestere jelenti:

"Rá kell azonban mutatnom, hogy a készletek biztosításánál és a szállítás lebonyolításánál a város óriási nehézségekkel küzd. Megtörténik az, hogy a város által felvásárolt készleteket, amelyeket a város az illetékes katonai parancsnokság közbejöttével kiállított vagonokba már berakott, más katonai parancsnokságok igénybe veszik és másfelé irányítják. Megtörténik az is, hogy a város a vidéken lekötött búzakészletekért előfogatokat küld ki, azonban mire a beszállításra sor kerülne, orosz katonai alakulatok a készletet ugyancsak lefoglalják.

Miskolc környékét egyébként már a német katonaság kifosztotta, úgy hogy az állatállománynak csak mintegy 15-20%-a maradt meg."⁶

Még aznap a minisztertanács elfogadta Nagy Imre javaslatát a Szuszejkovnak menő átirat tartalmát illetően: a Vörös Hadsereg csökkentse az állat igénybevételt, hadiszolgálatra alkalmatlan igás állatokat ideiglenesen adják vissza a földműveseknek és szüntessék be ezek és a tenyészállatok levágását, biztosítsák a cselédjárandóság vetőmagból való kielégítését, szabadítsanak fel vetőmagkészleteket, biztosítsanak 500 traktornak üzemanyagot, munkaerőt csak a magyar hatóságokon keresztül vegyen igénybe a hadsereg.⁷

A helyzet azonban nem változott, a nyomatékosított kérés így Nagy Imre és Faragho Gábor szorgalmazására január végén, majd februárban megismétlődik a szovjet parancsnokság felé.

⁶ MOL, XIX-A-1-j 10.052/1945.

Súlyosabb állapotok uralkodtak a **pénzügyek** területén. Amíg a front elvonultával és távolodtával az ellátási minimumok a rendkívüli erőfeszítések révén megteremtődtek, az államháztartás mind katasztrofálisabb helyzete egyre élesedő mégis meddő vitákat váltott ki a kormány tagjai között. A debreceni bankok készletei hamar kimerültek, a kért dohányjövedéknek a szovjetek még töredékét sem szabadították fel, adók nem folytak be, sőt fedezetlen pénzkibocsátásra sem volt lehetőség, hiszen a pénzjegynyomda nem állt rendelkezésre, majd Budapest felszabadítása után az hosszú ideig szovjetek kezébe került. A kormány hónapokon át a szó szoros értelmében vett teljes fizetéseképtelenség határán vergődött.

Ismert, hogy 1945 január és október között az állami kiadások meghaladták az 95,8 milliárd pengőt, ezzel szemben a bevételek mindössze 10,2 milliárd pengőre rúgtak, s így több mint 85 milliárd pengő hiány mutatkozott. Az állami bevételek még 1945 második felében is csak a kiadások 6-8%-át fedezték. Az első nagyobb arányú fedezetlen pénzkibocsátásra a kormány 1945 május 4-én szánta rá magát, aminek nyomán a Magyar Nemzeti Bank május végén megkezdte 5 milliárd pengő értékű kincstárjegy közvetlenül a kincstár részére történő leszámítolását. Ezt követte júliusban két hasonló művelet, majd augusztus elején újabb 5 milliárdos kincstárjegy-kibocsátás. Augusztus 22-én a minisztertanács a kibocsátandó összeget már 15 milliárdra emelte, ami mutatta, hogy az államháztartás rendbetételére és az infláció elhatalmasodásának megfékezésére képtelen volt megoldást találni. De nem is igen volt megoldás. A gazdaság súlyosan leromlott állapota, a termelés alacsony színvonala mellett a piacra kerülő áruk mennyisége eleve nem növekedhetett a kibocsátott bankjegymennyiségnek megfelelő mértékben. Hozzá kell tenni azt is, hogy az államháztartás egyensúlyának megbomlása nem 1944 végétől indult meg, hanem a háborús években. 1944-ben az állami kiadásoknak az adóbevételek csupán 30,5%-át tudták fedezni. Berend T. Iván kutatásai szerint a magyar pengőromlás a háború folyamán világviszonylatban is a legnagyobb háborús pénzromlások közé tartozott.⁸ A már

⁷ MOL, XIX-A-83-a 1.d.

⁸ Berend T. Iván: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1944-1948 Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 61.o.

említett 1945 augusztus végi 15 milliárdos pengőkibocsátás egyik indoka is az volt, hogy ekkorra vált esedékessé azoknak a 3,5%-os kamatozású kölcsönöknek a visszafizetése, amit a magyar állam 1942-ben illetve hét alkalommal 1944-ben vett fel, és amelynek összege 7,2 milliárd pengőre rúgott.

Mindazonáltal a helyzet közel sem vált volna olyan drámaivá, ha a szovjet vezetés pozitív válaszokat ad a magyar kormány kéréseire 1945 első felében. 1945 január végén, február elején kiderült, hogy ha a Vörös Hadsereg rekvirálásainak mértéke nem csökken, elfogynak a tenyészállatok, lehetetlenné válik a lakosság, a felállítás alatt álló magyar hadosztályok és végül a Vörös Hadsereg ellátása. Miközben a kormány kasszája kiürült, a szovjetek lefoglalták a pesti bankokban található több százmillió pengőt. Vásáry István azonnali átíratot követelt a szovjetekhez a pénz visszaszolgáltatása érdekében, míg Nagy Imre és Gábor József azt hangsúlyozta: tartsunk ki a Moszkvától szóban kért 100 millió pengő hitelkérelem mellett is. 1945. február 10-én két átírat ment a SZEB elnökének. Az egyik a magyar állam tulajdonát képező pengőmilliók átadásáról, a másik a 100 milliós kölcsön sürgős megküldéséről szólt. Ez utóbbi február végén megérkezett Debrecenbe. Vásáry István a minisztertanács döntése ellenére nem volt hajlandó pénz nyomtatni a Szovjetunióval, miután azonban az árszabályozás és más közgazdasági eszközök alkalmazásának előkészítésére nem indult be, február 22-én 70%-os kényszerkölcsön-rendelet kibocsátását javasolta, ezt azonban a minisztertanács tagjai elutasították. A helyzet egyre kritikusabb volt, a fizetések elértéktelenedtek, egyelőre segélyre sem volt igazán fedezet, a termelőüzemek visszaadása állt. Vásáry március közepén ismét javaslatot tett a hiány belső kölcsönből való fedezésére, amivel szinte párhuzamosan jött a szovjetek első nagyobb segélyajánlata. Az enyhülés azonban időlegesnek bizonyult. A pénzügyminiszter még a minisztériumok pontos létszámával sem volt tisztában, költségvetés készítésére gondolni sem lehetett. Az élelmiszersegély gyorsan elfogyott és áprilisban visszatért minden gond. Új kiadási tétel jelent meg: a közlekedés újjáépítésének pénzszükséglete. Az újabb, most már 500 millió pengős szovjet kölcsön helyett a SZEB, valamint Vörös Hadsereg ellátására vonatkozó második féléves igény érkeztek be, amelyek messze meghaladták az 1 milliárd

pengőt. A hónap végén az államkassza kiapadt. Ekkor vált világossá milyen csapást jelentett az, hogy a megszálló hatóságok a magyar pénzüzetektől – 1945 szeptemberi adatok szerint – 1 milliárd 12 millió pengőt "tettek zsebre", amely az ország területén 1945. február 15-én fennállott bankjegyforgalomnak mintegy 12%-át, vagy másként a Nagy-Budapest-i pénzüzetek saját tőkéinek kétszeresét tette ki⁹. A kormány most már a legnagyobb határozottsággal kérte a SZEB fényűző fogyasztásának csökkentését, valamint a Vörös Hadsereg ellátását lehetővé tevő több tucat gyár magyar fennhatóság alá helyezését. Válasz azonban nem érkezett. A kormány hiába növelte az adókat, az ipari üzemek termelésének több mint háromnegyed része szovjet katonai vezetés alatt, szovjet igények kielégítésére termelt, amit sok esetben a teljesen vagy részlegesen leszerelés követett. A gazdasági minisztereknek döbbenet kellett tapasztalnia, hogy a felszabaduló vállalatok nem befizetői az államkasszának, hanem hitelkérelmezői. Május elejére világossá vált, hogy Vásáry István takarékos, a kölcsönöket kordában tartó pénzüzetikája összeomlott. A minisztertanácsban a Szovjetunióra támaszkodás hívei kerültek nyerő helyzetbe. A tíz és százmilliós kihelyezéseket a milliárdosoknak kell felváltaniuk. Vásáry István drámai hangú előterjesztésben tárta a minisztertanács elé az általa lehetségesnek tartott megoldás lehetőségét. El kell érni az iparvállalatok által gyártott iparcikkal orosz igénybevételének megszüntetését vagy lényeges korlátozását és a vasúti szén- és nyersanyagszállítványok zavartalanságának biztosítását. A kormány mint eddig is, egyetértett a javaslattal, a kérdés csak az volt, mit szól ehhez a Szövetséges Ellenőrző Bizottság.

A válasz nem sokat váratott magára. A SZEB képviselői 1945. május 14-én átnyújtották a végleges orosz jóvátételi egyezmény-tervezetet, amely további súlyos, teljesíthetetlen igényeket tartalmazott a magyar fél számára, majd a magyar válaszjegyzéket illetve később küldött ismételt jegyzékeket és emlékiratokat figyelmen kívül hagyva tárgyalásokra és a megállapodás aláírására kényszerítette a kormányt. A sorsdöntő rendkívüli minisztertanácsi ülésen 1945. május 23-án Vásáry István és Valentiny Ágoston volt az, aki az 1938-as világpiaci árbázis

⁹ MOL, XIX-J-1-j 29.d.

elutasítását a további tárgyalás feltételének javasolták. Oltványi Imre, Nagy Imre, Gyöngyösi János, Takács Ferenc és Gerő Ernő viszont a finn és román példa okán, a minél előbbi aláírás érdekében, valamint a szovjet fél hajthatatlansága miatt nem tartotta érdemesnek a további ellenállást. Mindazonáltal az aláírás nem jelentette azt, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány a magyar érdekek képviselőjét a jóvátétel végrehajtásának időszakára is feladta volna. Ellenkezőleg, nem egyszerűen kitartott korábbi álláspontja mellett, de még határozottabban képviselte azt a SZEB előtt. Jól szemlélteti ezt az az 1945. június 20-án kelt emlékirat, amit Gyöngyösi János külügyminiszter a kormány felhatalmazásával június 28-án nyújtott át Barolin szovjet követségi tanácsosnak.

"A Jóvátételi Egyezmény aláírás után - olvasható a dokumentumban - a magyar kormány legfőbb gondjai közé tartozik, hogy a fegyverszüneti egyezmény 12. §-a értelmében vállalt kötelezettségeinek pontosan eleget tehessen. Mint ahogy már több ízben rámutattunk, a jóvátételi szállítások teljesíthetősége bizonyos alapfeltételekhez van kötve. Azért a magyar kormány a következőket kéri:

1. hogy az un. hadizónát annak minden következményével együtt az egész ország területén megszüntetni szíveskedjék;
2. hogy a gyárak és üzemek berendezésének leszerelését és elszállítását beszüntessék;
3. hogy a Vörös Hadsereg parancsnoksága alatt álló bányákat, gyárakat, anyagkészleteket, birtokokat, hűtőházakat, raktárakat, mezőgazdasági termékeket és állatokat (pl. a Hortobágyon tartott 25.000 marha) a szabad forgalom ill. tulajdonosnak adják vissza;
4. hogy az állami monopóliumot képező dohány, só, szesz, gyufakészleteket, ill. gyárakat adják vissza;
5. hogy a bányák, gyárak, raktárakat stb. őrző szovjet katonai őrsképeket magyar fegyveres őrség válthassa fel;
6. hogy a frontparancsnokságok rendelkezéseit a gyárakban szüntessék be, vagy csak a magyar kormány útján bonyolítsák le;

7. hogy a vasutak és a posta (távbeszélő, távíró) feletti rendelkezés jogát a MÁV ill. a posta igazgatóságának adják át, természetesen a Fegyverszüneti Egyezmény 3. 11. és 16. §-ában biztosított ellenőrzés fenntartásával.

Mivel a tervszerű és nyugodt termelés azonkívül lélektani feltételektől is függ, kéri a magyar kormány továbbá:

8. hogy a szovjet katonai hatóságok és egyének jogkörét (lefoglalások, rekvirálások, letartóztatások stb.) mind a magyar hivatalos hatóságokkal szemben, mind a magánosokkal szemben pontosan határolják körül túlkapások elkerülése végett;

9. hogy a Szovjetunió kormánya a hadifoglyok sorsa felett aggódó magyar népet megnyugtathatná azzal, hogy a hadifoglyok és a hozzátartozója havonta legalább egyszer levelet (lapot) válthatna.

A magyar kormány kéréseinek bővebb magyarázata felesleges, viszont sürgős teljesítésük mindkét fél érdekében áll."¹⁰

A Vásáry István nevével jellemezhető és alapvetően a nemzetgazdaság megmaradt belső forrásainak mozgósítására építő gazdaság- és pénzügypolitikai elképzelés végső soron megvalósíthatatlannak bizonyult, de hozzájárult ahhoz, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány a SZEB-bel szemben a nemzeti érdekek képviselőjének útjáról ne térjen le. Ezt tükrözték a szovjet-magyar kereskedelmi szerződés körüli viták is, valamint az, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány következetesen kitartott amellett, hogy a Magyar Nemzeti Bankból és más hazai pénzintézetekből elhurcolt több mint egymilliárd pengő visszakerüljön jogos tulajdonosához. A magyar kormány nem engedett annak a szovjet követelésnek sem, amely 2,5 milliárd névértékű 1000 pengős címletű letétbe helyezett bankjegy ellenértékének felvételére vonatkozott, miután a Pénzügyminisztérium kiderítette, hogy az azokkal a Szálasiék által kihurcolt, forgalomba sosem került bankjegynyomtatványokkal azonos, amit a Vörös Hadsereg a Német Birodalmi Bank bécsi fiókjának 3-as számú pánccélkamrájában "talált".

¹⁰ MOL, XIX-J-1-j 29.d.

Számos más vita és határozat is arra mutat, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány június közepéig megőrizte széles nemzeti koalíciós jellegét. Ezek közül a központi kérdés természetesen a rendszerváltás mélysége volt. Kétségtelen, hogy az eredeti elképzelésen mindenekelőtt a földreformrendelet radikalizmusa tört át. Az antifasiszta intézkedések, a demokratizmus és a szociális jogok kiszélesítése érdekében tett lépések, az igazoltatási eljárás stb. azonban a kormánynyilatkozat keretei között maradtak. A jobboldal a minisztertanácsi ülésen akadályozta meg a KALOT felosztatását, a csendőrök kollektív felelősségre vonását. A kommunisták ellenkezése ellenére létrehozzák az Elhagyott Javak Központi kormánybiztosságát.

A kormány átalakulását követően, a minisztertanács üléseinek nemcsak a hangulata, de a viták tartalma is megváltozott. Példaként térjünk vissza a politikai rendőrség ügyére. 1945. szeptember 4-én a minisztertanács köreiben is gőzerővel folyt az Ideiglenes Nemzetgyűlés őszi ülészakájának előkészítése. A miniszterelnöki beszéd elkészítése érdekében a miniszterek az esti órákban rendkívüli ülésre gyűltek össze, amire kivételesen Zsedényi Bélát, a nemzetgyűlés elnökét is meghívták. Mielőtt a tárgyra tértek volna Zsedényi szót emelt Cseh János, Dobó István és Dancza János letartóztatott képviselők mentelmi joga tiszteletben tartása érdekében. Egyben közölte a belügyminiszterrel, hogy a három személyt - Vorosilov marsall szerint - nem a SZEB, hanem magyar hatóságok tartják fogva. Erdei csodálkozásának adott hangot és vizsgálatot ígért. Nem így Gerő Ernő. Neki tudomása volt arról, hogy a letartóztatás úgymond súlyos, népellenes bűncselekmények alapos gyanúja miatt történt, amelyre talán nem is vonatkoztathatók - szerinte - a mentelmi szabályok. A történetben azonban nem is ez az érdekes, hanem Zsedényi Béla és Miklós Béla modus vivendi. Ezt a kormány ülésének jegyzőkönyve így rögzíti:

"Zsedényi Béla: Természetesnek tartja, hogy a mentelmi jog jelenleg is érvényben van. Ez gyakorlatilag csak annyit jelent, hogy a Ház, amennyiben az illető képviselőt kikéri, nem a bűnösséget, hanem csupán azt vizsgálja, nem forog-e fenn zaklatás esete. Mód van arra, hogy megkereséssel a Mentelmi

Bizottság bármikor is összeüljön és a képviselő előzetes letartóztatásához a legsürgősebben megadja a hozzájárulást.

Miniszterelnök: Korrektnek tartja az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke álláspontját és amennyiben az előterjesztés a Mentelmi Bizottsághoz megérkezik, úgy lehetőleg még a reggel folyamán határozzon az előzetes letartóztatáshoz való hozzájárulás kérdésében. (A minisztertanács a miniszterelnök bejelentését tudomásul vette.)"

Mindez nem jelenti azt, hogy 1945 augusztusától vitáktól mentes, formális testületté váltak a kormány ülései. Szó nincs erről. Változtak a koalíciós partnerek, változott konfliktusok természete. Az egyik legélesebb jelenet épp a szeptember 4-ei esti ülésen zajlott le arról, legyen-e szó és ha igen, milyen élességgel a szlovákiai magyarok kitelepítésének ügyéről. Gerő Ernő a miniszterelnök beszédtervezetére reagálva elégségesnek tartotta volna, ha a magyar kormány a lakosságcserével való egyet nem értése mellett a végrehajtás lehetetlenségére is felhívja a figyelmet. Gerő után Gyöngyösi János kért szót. Aznap tárgyalt a pártok vezetőivel - mondta - és megállapodott velük, hogy a parlamenti ülés második napján Kéthly Anna napirend előtti felszólalására adandó válaszban fejti ki az Ideiglenes Nemzetgyűlés előtt a magyar kormány álláspontját amelynek lényege a következő: minden erőfeszítésünk ellenére nem tudtunk megállapodni a józan megoldások elől mereven elzárkózó csehszlovák féllel, tárgyalásaink holtpontra jutottak, így nem tehetünk mást, minthogy a szövetséges nagyhatalmak döntőbíráskodására bízunk magunkat. A következő felszólaló Ries István volt, aki bejelentette: a pártközi értekezlet ezzel a formával és a felvetés élességével nem ért egyet. A vita ezen a ponton mérgesedett el. Meglepetésre nemcsak Nagy Ferenc, Vörös János, Zsedényi Béla, de Erdei Ferenc is a külügyminiszter mellé állt. A legélesebben fogalmazó Gyöngyösi kétszer is kategorikusan leszögezte: ha nem kap lehetőséget a magyar álláspont egyértelmű képviselésére, nem töltheti be tovább a külügyminiszteri tisztséget.

A minisztertanács nem tudott dülőre jutni, az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 6-ai ülése azonban mutatta, hogy a jobboldal, a kisgazdák és a parasztpárt együttes fellépése eredménnyel járt. A miniszterelnöki parlamenti

beszámolóját követően a külügyminiszter felszólalásából a magyar közvélemény megtudhatta, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány nem hagyta és nem hagyja cserben a végveszélybe került szlovákiai magyarságot. A lakosságcsere megvalósításával szemben a győztes nagyhatalmakhoz fordult segítségért.

Az őszi vitákat mindenekelőtt az egyre súlyosbodó gazdasági helyzetből való kiútkeresés, a választások előtti konfliktusok kezelése és az 1945. augusztus 27-én megkötött magyar-szovjet gazdasági egyezményrel kapcsolatos taktikai harc jellemezte. A magyar-szovjet gazdasági egyezmény 1945. október 12-ei minisztertanácsi ratifikálása jól mutatta, hogy ha a Miklós Béla, Teleki Géza és Vörös János nevével fémjelezhető konzervatív hármas nem tudja megnyerni a kiskgazdapárti minisztereket elképzelésüknek, elszigetelődésük elháríthatatlanul bekövetkezik. Vörös János, majd Teleki Géza hiába érvelt a ratifikálás ellen, miután a kiskgazdák megelégedtek az egyezmény kizárólagosságát kizáró garanciákkal maga Miklós Béla is a jóváhagyás mellett szavazott.

Meg kell említeni azonban, hogy miután az egyezményrel kapcsolatos angol-amerikai fenntartásokat hivatalosan a kormány tudomására hozták, Miklós Bélának a kormány 1945 október 24-ei ülésén sikerült olyan helyzetet teremtenie, hogy a végleges ratifikáció leálljon. Az egyezmény jóváhagyására az Ideiglenes Nemzeti Kormány fennállása alatt nem került sor.¹¹

Az őszi kormányülések egyik jellemzője a koalíció két pólusa, a Kiskgazdapárt és a Kommunista Párt közötti viták megélénkülése volt. Ez legerőteljesebben a fővárosi törvényhatósági és a nemzetgyűlési választási kampánnyal kapcsolatos atrocitások körül mutatkozott meg. 1945. szeptember 17-én a PDP és az FKGP választási gyűléseinek a baloldal - mindenekelőtt a kommunisták - részéről történt megzavarása miatt a kiskgazdapárti miniszterek oly eréllyel léptek fel a kormány ülésén, hogy a botrányt csak Gerő Ernő bocsánatkérése, illetve Erdei Ferencnek a szigorú vizsgálatra és felelősségre vonásra vonatkozó ígérete háríthatta el. A feszültség a nemzetgyűlési választások előtt azonban tovább növekedett. Szolnokon Gyöngyösi János, Nagy Ferenc és Vásáry István gyűlését verték szét,

¹¹ Sipos Péter - Vida István: Az 1945. augusztus 27-én megkötött szovjet-magyar gazdasági egyezmény és a nyugati diplomácia Külpolitika, 1985.4.sz. 102-123.o. valamint Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945-1950. Kossuth Könyvkiadó, 1988. 73-74.o.

Dobozon a párt szónokai meg is sérültek, Esztergomban az összeapásoknak halálos áldozata volt. Atrocitásra került sor Kiskőrösön és Szegeden is. A rendőrség tétlenül vagy igen részrehajlóan tekintett az eseményekre.

A minisztertanács 1945. október 15-ei ülésén a kisközpárti miniszterek ultimátumot intéztek Erdeihez. Amennyiben nem távolítja el a rendőrség vezető gárdájából a részrehajló parancsnokokat, az FKGP megvonja tőle bizalmát. A párt miniszterei világossá leszögezték: a baloldal agresszivitásával kérdésessé tette koalíciós szándékának őszinteségét. A szociáldemokrata és a kommunista miniszterek viszont a jobboldal provokációira hivatkozva elhárították magukról a felelősség nagy részét. S bár a kormány határozatot hozott a feladatuk ellátására alkalmatlan rendőrkapitányok eltávolítására, a vita hangneme érzékeltette, hogy a koalíción belüli feszültség kritikus pontot ért el. Nem véletlen, hogy másnap Vorosilov közbelépésére volt szükség a helyzet elmérgesedésének megakadályozására.¹²

Megjelent Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944-1945 c. könyvben. (Politikatörténeti Alapítvány, Budapest, 1995. 233-253.)

¹² Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája 1944-1947. Akadémia Kiadó, 1976. 107-111.o.